

Käsitöö edendamise üritustest Eestis 19. sajandi viimasel veerandil

Ants Viires

S eoses suhteliselt odavate tööstuslikult toodetud tarbekaupade järjest laieneva müügile ilmumisega hakkas Euroopas 19. sajandi lõpupoolel kiiresti taanduma rahva käsitööoskus. Standardse ilmega vabrikutooted astusid aina suuremal määral omanäoliste käsitöötoodete asemele. Mitmel pool tekkis püüdeid seda protsessi pidurdada ja eriti kodust käsitööd taas ausse viia. Sealjuures oli üks põhjuseid kartus, et lisandunud vaba aeg mõjub noortesse, eriti poistesse moraalselt laostavalt, kallutades neid mõttetult lõbutsema ja jooma. Eestis said vastavad taotlused alguse 1870. aastail välisel tõukel. Lühiülevaate tollal alanud üritustest panna alus käsitöölasele kooliharidusele on andnud Väino Sirk oma raamatus “Kutseharidus Eestis 19. sajandi algusest 1917. aastani” (Tallinn, 1983, lk. 39–51, 85–99). Alljärgnevas vaatleme siinseid käsitöö elustamistaoitlusi mõnevõrra laiemal pinnal ja üksikasjalisemalt, tuginedes esmajoones tollaegse ajakirjanduse andmetele.

1876. aasta suvel avaldas Tartus noore aktiivse majandusmehe Gustav von Stryk (1850–1927) toimetusel ilmuv “Baltische Wo-

chenschrift für Landwirthschaft, Gewerbfleiss und Handel” (edasises BW), nr. 32 artikli “Käe arendamine Clauson-Kaasi meetodi järgi”. Selles räägitakse Kopenhaageni asjatundja Clauson-Kaasi sama aasta veebruaris Berliinis peetud ettekandest käsitöö arendamise kohta koolis ja kodus, mis leidis seal kohe laia tunnustust, nii et tehtud ettepanekute ellurakendamiseks loodi Koduse Käsitööharrastuse Selts (*Verein für häuslichen Gewerbfleiss*). Rõhutatakse, et Clauson-Kaasi ideed peaksid Baltimaades veel palju paremini sobima kui Saksamaal, ja seda eriti talurahva hulgas, nagu see on juba ilmnunud Taanis ja Rootsis. Ära on trükitud ka tema ettekande tekst pealkirjaga “Töökool õppekooli kõrval ja kodune käsitööharrastus”. Ettekandja oli Taani rittmeister Jens Adolf Friedrich Clauson-Kaas (1826–1906), kes errumineku järel 1866. aastal hakkas tulemusrikkalt võitlema koduse käsitööharrastuse arendamise ja koolides käsitöö õpetamise eest.¹

Mõni nädal hiljem (BW, nr. 35) teatas Gustav Stryk Helsingis toimuva Soome ülevaate näituse külastamisest, vestes, et oma üllatuseks leidis ta seal andmeid, mille järgi Soomes on käsitööõpetus rahvakoolides juba mõnda aega käigus. Käsitööõpetajaid valmistati ette kõigis kolmes Soome õpetajateseminaris ja terve rida koole oli näitusel välja pannud ka väga huvitavaid laste käsitöid. Õpetus sai alguse vastava ametliku korraldusega 1866. aastast. Ülevaate jätkus (nr. 37) lisas Stryk, et Soomes on kodukäsitöö edendamine ka Helsingis toimiva Uusimaa põllumajandusseltsi mureks. Peetakse sidet vastavate seltsidega Taanis (seal ilmub ka ajakiri “Nordisk Husflids Tidende” – “Põhjamaade Kodukäsitöö Teataja”) ja teistes Põhjamaades, hangitakse uusi mustreid, mudeleid, tööriistu jne. Tegemist on Põhjamaades areneva kena iseseisva kultuuritööga, mis tunnustust väärib ja meigi jaoks õpetlik võib olla. Soomes muide kandis koolides käsitööõpetuse algatamise eest hoolt kuulsate kasvatusteadlaste Pestalozzi ja Fröbeli ideedele tuginedes

¹ Vt. Store nordiske Konversations Leksikon 5. København–Kristiania, 1916.

Soome rahvakoolide rajaja Uno Cygnaeus (1810–1888).²

Helsingi näitusel käis 1876. aasta augustis ka Carl Robert Jakobson, kes sellest kohe andis nimemärgi “–s–“ all Tartu ajalehes “Neue Dörptsche Zeitung” (24. VIII, nr. 195 ja 28. VIII, nr. 199) saksakeelse ülevaate, tõstes samuti meie oludega võrreldes eriti silmapaistvana esile käsitööõpetust Soome rahvakoolides, mis on selgesti aidanud arendada rahva kunstimeelt. Pikemalt käsitles Jakobson küsimust samal sügisel Eesti põllumeeste seltsides Pärnus, Viljandis ja arvatavasti ka Tartus peetud kõnedes, mis avaldamist leidsid alles 1778. aastal “Sakala Lisalehes”. Kiites Soome kooliõpilaste ilusaid töid, ütles Jakobson muu hulgas järgmist: “Siin peame küsima: mispärast meie rahvakoolides niisama ei õpetata? Meil ei ole seesuguseid meeste- ja naisterahva-koolmeistreid! ütleb mõni, kes neis asjades õpetust mõistavad anda. Kelle süü see on? Saatku vald oma kulu peal üks koolitatud naisterahvas või mõni noor koolmeister aasta peale Soomemaa seminari ja koolmeister on valmis. On ometi sakslased viimasel ajal Saksamaal ühe taanlase just sellepärast Berliini linna kutsunud, et ta neile seeütle kõnet peaks, kuidas Taanimaal kodust käsitööd edendatakse, mispärast siis meie oma sugulastelt soomlastelt ei või õppida! [– – –] Mitte üksi palju raha ei või meie noorsugu talvistel pikkadel öhtutel nende töödega teenida, vaid seesugune õpetus harib ka inimese meelt üleüldse, harjutab teda heale korrale ja puhtusele ja muudab tema eluviisid paremaks. Meie noored vallavanemad peavad palju seeütle nõu, kuidas öösisi hulkumisi ja muid pahu asju rahva seast ära kaotada. Nii kaua kui nemad seda palja keelu läbi tahavad teha, ei saa nende töö ilmiski korda minema, vaid need halvad eluviisid saavad teise või veel inetuma kuju all edasi valitsema jääma.” (“Sakala Lisaleht” 1. IV 1878, nr. 5)³

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi koosolekul 12. jaanuaril 1877 tõusis käsitöö külakooli-

desse viimine pastor Wilhelm Eisenschmidt algatusel tõsiselt päevakorda. “Mõne kokukõnelemise järel arvas Selts niisugust ettevõtmist meie kohta väga tulusa oleva ja lubas igaüks omalt poolt niisuguse asutusel alati toeks olla. See tahtmine sai seltsi poolt viimati sinna säetud, et ülematelt kinnitatud Ülema-koolivalitsusele seda teada anda tuleb.” (Eesti Postimees 1877, nr. 3) Edasi aga näikse küsimus seltsi tegevuses vaibuvat.

Seevastu hakkasid kohalikud asjahuvilised baltisaksa ringkonnad üsnagi aktiivselt tegutsema. Kui Liivimaa Põllumajanduse ja Käsitöö Edendamise Seltsi korraldatud koduloomade näitusel Tartus 1876. aastal esmakordselt avati ka (nais)käsitööde osakond, siis andis BW (nr. 38) sellele üsnagi kibeda hinnangu. Leiti, et kõige oskusliku töö juures “paistis peaaegu kogu näitusel silma iseseisva maitse puudulik areng. [– – –] Töötamine võõraste mustrite järgi on meil enamasti ainus maitsetusest pääsemise viis.” Viitega samaaegsele Soome näitusele ja Clauson-Kaasi kaudu tuttavaks saanud Skandinaavia maade kogemusele esitati ka positiivne programm: “Väljapääs on kergesti leitav: maitse ühtlustamine asutiste abil, mida avalikkus kannab. Seesuguseid asutisi meil pole. [– – –] Selts käsitööõpetuse edendamiseks rahvakoolis ja väljaspool seda edasiharimiskoolides, – see oleks kõige ilusam mälestusmärk, mille esimesele Tartu käsitöönäitusele püstitada saaks.” Rahvakoolile, mille süstemaatilise eeltööst kõigi niisuguste taotluste õnnestumine sõltub, osutab näituse väljapanekuis muu hulgas “proua P e h r n a juhatuse all oleva Rannu tütarlaste-kihelkonnakooli väike kollektiivnäitus. Neile käsitöödele omistati tunnustuskiri kui ainus võimalik viis terve kooli esiletõstmiseks.”

Eesti (kodu)käsitöö halb järg ja selle parandamise võimalused Clauson-Kaasi ideedest lähtudes olid Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi koosolekuil 1877–1878 pidevalt päevakorral, nagu osutavad nende pikad

² Vt. J. Kuusing. Esimesed käsitööõpetajate kursused Tartus. – Rahvaharidus Eestis 19. sajandil. Konverentsi teesid. Tallinn, 1971, lk. 47. Cygnaeuse kohta: Suuri tietokirja 1. Porvoo–Helsinki, 1959, lk. 490–492 (Suomen kansakoulun isä); J. Ripke. Eine pädagogische Zeitfrage. (Sonderabdr. aus der “Neue Dörptsche Zeitung” 1887.) Dorpat, 1887, lk. 22–23.

³ Siin tsiteeringu aluseks: C. R. Jakobson. Valitud teosed I. Tallinn, 1959, lk. 430–431.

refereeringud BW veergudel, millele lisanduvad muud käsitööteemalised kirjutised. Oli ju nädalalehe toimetaja Gustav von Stryk ühtlasi ka Sotsieteedi sekretär ja leht ise selle häälekanaja. Kõne alla tõusis keskuse loomine kodumaise käsitööstuse edendamiseks nii linnas kui ka maal. Keskuse põhiülesanded saksa eeskujudele tuginedes visandas Riias alates 1872. aastast tegutseva käsitöökooli direktor Oscar Pölchau (BW 1877, nr. 1 ja 7). Asuti organiseerima Riia Polütehnikumi professori dr. Martin Schoenfliesi uurimismatka Liivimaa käsitööoludega tutvumiseks, milleks Riia Börsikomitee andis 600 rbl, Riia linnavalitsus ja Liivimaa Aadlikonvent kumbki 300 rbl, Sotsieteet ise 200 rbl (BW 1877, nr. 30). Neist üritusist teatas lühidalt ka Eesti Postimees (1877, nr. 33), märkides pealkirja all “Koduse käsitööde pää- ehk keskpaik”, et kui “eestirahval” põlluharimine juba edeneb, siis “seisab nende kodune käsitööpõld alles peaaegu üsna söötis”, nüüd aga kavatsevad mitmed rahvasõbrad “selle edenemiseks nõuu ehk abi otsima” hakata. Ka saab Riia professor dr. Schoenflies maal ringi reisima ning “koduse käsitööde järgi ja seisust järele kuulama”. Hoiatatakse, et kui rahvas seda kuuleb, “siis ärgu tõusku jälle tühi kartus, n’agu sünniks see rahva kahjuks, maksude tõusmiseks ja kes teab mis muidu veel. Järele kuulamine sünnib üksi käsitöö edenemiseks.” Schoenflies teostaski oma reisi 1877. aasta sügisel ja avaldas selle tulemused raamatukeses “Bericht über eine Reise zur Untersuchung der gewerblichen Verhältnisse Livlands” (Riga, 1878, 56 lk.). Eestis jõudis Schoenflies Võrumaale, kust mainib Haanja Tallima küla kangrute primitiivseil kangaspuudel kootud ilusaid tähekujuliste mustritega vaipu ja Vastseliina paarikümmend talupojast kübarseppa, kelle poolenaelased kübarad maksavad 50 kopikat ja naelased ühe rubla (lk. 38, 41).

Ühe kõige olulisema küsimusena arutati võimalusi rahvakoolides käsitööõpetuse sisseseadmiseks. See osutus vastava etteval-

mistuse saanud õpetajate puuduse ja Balti kubermangude koolikorralduse tõttu eriti keerukaks probleemiks. Kõige olulisem saavutus oli sidemete loomine Clauson-Kaasiga, kes 1878. aasta algul Tartusse saabus ja siin koduse käsitöö arendamise võimalustest ning töökooli arengust Skandinaavias järjestikku kolm ettekannet pidas – Tartu ülikooli aulas, Ökonoomilises Sotsieteedis ja Tartu Käsitööliste Seltsi majas (Eesti Postimees 18. I 1878, nr. 3). Sotsieteedi koosolekul 9. jaanuaril peetud ettekandele järgnes elav arutelu (BW 26. I 1878, nr. 4).⁴ Pala mõisa omaniku Alexander von Stryki ettepanekul otsustati veel samal aastal korraldada Clauson-Kaasi enda juhtimisel kursus 30 inimesele käsitööõpetajate ettevalmistamiseks ning koostati selle eelarve. Samuti soovitas Stryk organiseerida Clauson-Kaasi ideede elluviimiseks sellekohane selts, mis kohe leidis laialdast poolehoidu. Järgmisel päeval asutatigi *Verein zur Förderung des Hausfleisses in Stadt und Land* (Selts kodukäsitöö edendamiseks linnas ja maal). Selle esimeheks valiti Alexander von Stryk, sekretäriks ja asjaajajaks Gustav Stryk (“Neue Dörptsche Zeitung” 11. I 1878, nr. 5; BW 13. IV 1878, nr. 15).

Seltsi esimesi ülesandeid oli kavandatud kursuse korraldamine. See algas Tartus H. von Samsoni majas 5. septembril 1878 ja kestis Clauson-Kaasi juhtimisel kuus nädalat, leides laialdast kajastust ka eesti lehtedes.⁵ Kursusele tegi varakult eelreклаami ka C. R. Jakobson oma Sakala juhtkirjas “Käsitöö koolides” (18. III 1878, nr. 3), kus ta Skandinaavia ja Soome kogemusi esile tõstes ja meenutades oma põllumeeste seltsides peetud kõnedes tehtud soovitusi Soome õppima minna, juhtis tähelepanu eelseisvale kursusele ning soovitas soojalt nii meestel kui ka naistel kiires korras osavõtuks registreeruda. “Sell kombel on siis nüüd tee lahti ja meie kihelkonnad ja vallad võivad ruttu ja odavalt sinna jõuda, mis muidu üksi raske ohvritega kätte oleks saada.” Kaas olid meeste osas “hõõvli ja sae tarvitamine

⁴ Vrd. ka Eesti Postimees 1. II 1878, nr. 5. Loengu teksti “Die Entwicklung der Arbeitsschule in Skandinavien” avaldas BW 2. III 1878, nr. 9.

⁵ Lähemalt vt. J. Kuusing, *op. cit.* Vrd. Sakala 1878 – 18. III, nr. 3, 13. V, nr. 12, 23. IX, nr. 32; Eesti Postimees 1878 – 28. VII, nr. 26, 9. VIII, nr. 32, 13. IX, nr. 37, 20. IX, nr. 38, 1. XI, nr. 44.

peenikeste asjade juures, poleerimine n.n.e.; korvitegemine; harjade tegemine; jämedamad õle ja pilliroo tööd; õlgede punumine; raamatu pookimine”, naiste osas “õlgede punumine, nimelt kübarateks; peenikeste korvide tegemine; harjade tegemine; raamatu pookimine; puuristamise tööd; kudumised ja mitmed naisterahva käsitööd”, nagu sama Sakala number “Rigasche Zeitung” andmeile tuginedes teatas. Osavõtjaid kogunes tunduvalt rohkem, kui algul kavandatud – 44 meest ja 18 naist, neist enamik Liivimaa eesti osast. Läänemaalt osales üks naine, Liivimaa läti osast, Riiast ja Kuramaalt kokku 13 meest. Osavõtumaks oli 25 rubla. Õpetajatena olid Clauson-Kaasile abiks hr. Hansen Kopenhaagenist, mitu Tartu käsitöölisi (raamatuköitja Behse, tiser Roger ja korvitegija Sukoffsky), kuna naiste osas juhtis õppetööd prl. Elise Baranius, kes suvel pikemat aega oli end Kopenhaagenis Clauson-Kaasi juures täiendanud. Kursus lõppes näitusega tehtud töödest, kusjuures Clauson-Kaas rõhutas, et on harva “niisuguse töö juhatuse juures niisugust tähelepanemist ja sündinud osavust õpijate juurest eest leidnud, kui siin meite maal” (Eesti Postimees 1878, nr. 44).

Baranius oli Tartus juba eelmisel sügisel alustanud naiskäsitöö õpetamisega, nagu muu seas kinnitab tema Eesti Postimehes 1877 (nr. 31) avaldatud teade: “Naisterahva rätsepa- ja näputöö õpetus elementaar-klas-sis, algab 9. Augustil kell 9 enne lõunat minu korteris, Tähtvere mäel nr. 13.” Baraniuse käsitöökool, kus lisaks õmblemisele ja naiste käsitööle õpetati ka saksa keelt, aritmeetikat ja ilukirja, töötas Tartus kuni aastani 1883.⁶

Järgmise käsitööõpetajate ettevalmistamise kursuse Clauson-Kaasi vaimus organiseeris kodukäsitöö edendamise selts 1881. aasta mais–juunis, seekord kestusega neli nädalat. Tööd juhtis seltsi sekretär A. v. Hoffmann. Osavõtumaks oli 30 rubla, osavõtjaid kavandatud 20 meeskoolmeistrist vaid 11 (Eesti Postimees 1881, nr. 6, 21 ja 24). Seega oli suur ind asja vastu hakanud rahva hulgas vaibuma. Eesti Postimehes (1878, nr. 24) avaldatud kursuse muidu soodsa ülevaate lõppu oli toime-

taja Ado Grenzstein lisanud omapoolse lause “Meie soovime oma rahvale küll käsitööd, aga ei taha temaga koolitööd mitte takistada”, lubades küsimuse juurde edaspidi pikemalt tagasi tulla. Ja juuli algul 1881 Valgas toimunud Liivimaa rahvakooliõpetajate seltsi konverentsil pidas seltsi president Guleke oma kõnes siamaani suurt huvi äratanud Clauson-Kaasi ettepanekute puhul vajalikuks tähelepanu juhtida Berliinis avaldatud ülemvalitsusnõunik dr. Schneideri artiklile Taani ja Rootsi koolide käsitööõpetusega tutvumas käinud saksa komisjoni tööst, milles jõuti tulemusele, et sealgi pole käsitööõpetus koolides veel kindlalt välja kujunenud, vaid paljuskki alles katsetamisjärgus, mistõttu Saksamaal tuleks veel oodata, enne kui asi tõsiselt käsile võtta. Guleke leidis, et seda nõuannet tuleks kindlasti ka siinmail arvestada (Eesti Postimees 1881, nr. 29).

1880. aastate teisel poolel kerkis baltisaksa ringkondades eriti poiste käsitööõpetus koolides taas korraaks päevakorda. Liivimaa Üldkasuliku ja Õkonoomilise Sotsieteedi istungil Tartus 12. jaanuaril 1887 esines ettekandega poiste käsitööst rahvakoolides meile juba tuttav Gustav Stryk (BW 1887, nr. 7, lk. 65–72). Ta tuletas meelde Clauson-Kaasi algatuse, millele paraku peatselt järgnes asjaosaliste huvi vaibumine. Ometi on sealpeale “poiste käsitöö idee levinud võidukalt üle kõigi kultuurmaade ja oluliselt selgemaks saanud”. Selle õpetamist peetakse kasvatuslikult väga tähtsaks. Eriti häid tulemusi on sel alal saavutatud Rootsis ja Soomes. Meil ripakile jäänud asi tuleks uuesti käsile võtta, rõhutas Gustav Stryk.

Samu ideid arendas oma ettekandes edasi Tartu Õpetajate Seminari direktor Friedrich Hollmann, kes leidis, et meie maakoole ähvardab ühekülgse intellektualismi oht. Tuleb korraldada nii, et eriti puukäsitöö leiaks oma koha kõigis meie maakoolides ja õpetajate seminarides. Koosolekul leiti, et esitatud ideed on väärt praktikas edasiarendamist. 31. jaanuaril 1887 pidas reaalkooli direktor J. Ripke Tartu ülikooli aulas käsitööõpetuse teemal pikema ettekande “Pedagoogiline ajaküsimus”, mida levitati kogunisti eraldi äratrükina ajalehest

⁶ V. Sirk. Kutseharidus Eestis 19. sajandi algusest 1917. aastani. Tallinn, 1983, lk. 48.

“Neue Dörptsche Zeitung” (38 lk.). Tuginedes pedagoogika klassikutele alates Comeniusest, Pestalozzist jt., kes kõik on leidnud, et kooliõpetuses tuleb kujundada nii inimloomuse vaimset kui ka praktilist külge, jõudis ta järeldusele, et ka meil tuleb jagu saada ühekülgsest intellektuaalse koolituse ülehindamisest nii linna- kui ka maakoolides: Saksamaal on viimasel ajal linnades edukalt rajatud õpilastöökodasid, mille hulgast eriti paistab silma Leipzigi töökoda. Õpetajaid töökodadele valmistatakse ette erilistel kursustel. Kas ka meil Tartus pole pind selleks küps?

Järgmisel aastal avaldas ajakiri “Baltische Monatsschrift” (kd. 35, lk. 718–754) tolleaegse Birkenruh (Berzaine) gümnaasiumi (Lätis Cēsise külje all) vanade keelte õpetaja Maximilian Böhmi põhjaliku artikli “Die Handarbeit im Dienste der Knabenerziehung”, mis algab taas pika ülevaatega idee senisest arengust Euroopas kuni Clauson-Kaasi kursuseni Tartus.

Käsitöö arendamise seltsi kümneaastased taotlused käsitööd alamatesse koolidesse sisse viia pole aga andnud kuigivõrd tulemusi maa-rahva ükskõiksuse, koolides vahendite puudumise ja ka haritud elanikkonna ohvrimeelsuse puudumise tõttu. Selts võttis juba 1883. aastal kirjalikult ühendust Leipzigi õpilastöökojaga ja saatis 1887. aastal härra A. v. Hoffmanni sinna ennast täiendama. Hoffmann juhatas seejärel Tartus kursust 19 meesõpetajale, kus õpetati papi- ja tisleritööd, puulõiget ja metallitööd. 20. augustil 1888 avati Tartus samade tööalade õpetamiseks poistele õpilastöökoda, mida asus juhatama nimetatud Hoffmann. See töötas vähemalt kuni sajandi lõpuni.⁷ Mais 1893 valiti selle uueks juhatajaks L. Goertz. Õppealadest lisandusid 1893. aastal treimistööd ja 1896 põletuskaunistused. Õppetöö töökojas toimus kaks korda nädalas, igal kesknädalal ja laupäeval kella kolmest viieni. Igal tööalal oli rühmas kümmekond õpilast. Töödega esineti mitmel korral ka näitustel. Kuigi töökoja loosungiks oli Leipzigit üle võetud “Harjuta silma, arenda kätt, kindlaks saab tahe, tera-

vaks mõistus”, kaebas L. Goertz, et selle tööd ei võetud kuigi tõsiselt ja seda peeti rohkem nagu mänguks. Töökoja juures regulaarselt toimunud õpetajate kursused tuli vähese osavõtu tõttu lõpetada 1896. aastal.

Näib siis, et eesti avalikkuses ei suudetud äratada tõsisemat huvi poiste käsitööõpetuse vastu. Katsed viia käsitööd maa-alkkoolidesse (vallakoolidesse) vaibusid eriliste tulemusteta, kuigi 1875. aastal Vene rahvahariduse ministri kinnitatud ühe- ja kaheaastaste küla-koolide põhikirja § 5 järgi neis käsitöötunde võis anda, “kui kooli kassa lubab, ehk ülepea võimalik on” (Eesti Postimees 1886, nr. 43). Küll aga sai käsitöö õpetamine tavaks mitmetes tütarlaste kihelkonnakoolides, mida hakati laiemalt asutama 1870. aastail, kuna poiste käsitöö ei leidnud kihelkonnakoolideski kuigivõrd pinda. Oscar von Samson, kes 10. oktoobril 1875 oli oma kodukihelkonnas Rõuges avanud tütarlaste kihelkonnakooli, avaldas 1876. aastal eraldi brošüürina kirjutise “Zur Frage der Entwicklung der Mädchenparochialschulen in unserem Lande”, milles ta nende kaheaastase kursusega koolide põhieesmärgina esile tõstis taludele tööliste kodu ja perekonna eest hoolt kandvate pereemade kasvatamise. Vastavalt nägi ta õppeplaanis ette olulise koha ka koduse käsitöö õpetamisele. Käsitöötundides pidid tütarlapsed valmistama endale ka rõivastust, mis olgu puhas, lihtne ja rahvuslik, “ümbriuskonna tavalise lõikega. Pole vaja taotleda mingit rõivastuse reformi selle “linlikule” tööriivastusele lähendamise eesmärgil” (lk. 22). Eeskujuks seadis ta oma Rõuge kooli töö. Mõne aja pärast korraldasid asjahuvilised külaskäigu Rõuge tütarlaste kihelkonnakooli, mille tulemused avaldasid nime märgiga “–ie–” “Neue Zeitung für Stadt und Land” (1878, nr. 147–149) ja BW (1878, nr. 27). Leiti, et tegemist on eeskujuliku kooliga, milletaoline peaks rajatama igas kihelkonnas. Käsitöö kohta öeldi: “Me üllatasime tütarlapsi käsitöö juures. Nn. käsitöötoas istusid pika laua ääres 16 lihtsalt rõivastatud puhast õitsva

⁷ Vt L. Goertz. Die Schülerwerkstatt des Livländischen Hausfleiss-Vereins von 1888–1898. – Nordlivländische Zeitung 1898, 17.–20. aug., nr. 183–186.

näoga tüdrukut, kõik kibedasti ametis, ühed tikkimisega, teised õmblustööga. Kõrvallauas tegeles majaema juurdelõikamisega. [– – –] Mida meile esitati, polnud küll mingi tööoskuse eeskuj, kuid see oli hoolikalt tehtud ja tundus mulle otstarbele vastavana. Rõivad, mida tütarlapsed kandsid, olid kõik nende endi poolt koolis viibimise ajal majaema järelevalve all valmistatud. Lõige ei olnud moodne ega ka mitte linlik, aga minu arusaamise järgi ei peagi see niisugune olema. Tütarlastest tuleb kasvatada talunaine ja mitte daam, seetõttu ei tohi teda suunata välimuselt oma seisuse piiridest väljapoole minema.”

Tütarlaste kihelkonnakoole oligi hakanud tekkima üsna mitmel pool, eriti Liivimaal. Ka ilmus linnadesse mitmeid naiskäsitöökoole. Neist oli esimeseks pääsukeseks ülalmainitud Baraniuse kool Tartus (1877–1883), mille Baranius ta enda sõnul pidi sulgema suurte kulutuste tõttu ja igasuguse toetuse puudusel (BW 1896, nr. 46, lk. 617). Kihelkonnakoolid ja ka Baraniuse kool hakkasid oma õpilaste töid esitama põllumajandusnäitustel, kus neid korduvalt tunnustavalt ära märgiti. Juba 1876. aastal Tartu näitusel esile tõstetud Rannu kihelkonnakoolis pr. Pehrna juhatusel tehtud töid märgiti kiidukirjaga ära ka 1877. a. Pärnu näitusel (“Eesti Põllumees” 1877, nr. 11). 1878 said Tartu näitusel tunnustuskirja osaliseks Baraniuse kool ja Võnnu kihelkonnakool (BW 1878, nr. 35), Võru näitusel samuti Baraniuse kool ja Põlva kihelkonnakool (BW 1878, nr. 26). 1879. aasta Tartu näitusel tõsteti kiiduväärsete tulemustega esile eelmisel aastal Clauson-Kaasi kursustel osalenud Rõngu kihelkonnakooli õpetaja Rossmann (BW 1879, nr. 39). Avaldati kahetsust, et mitmed teised Clauson-Kaasi õpilased, kes samas suunas töötavad, pole näitustel osalenud. 1881. aastal leidsid Tartus oma koolitööde eest medalitega tunnustust prl. Markoff Kudina tütarlastekoolist, prl. L. Margk Tärvastu kihelkonnakoolist ja taas E. Baranius (BW 1881, nr. 40). Jne.

Mis käsitöökoolidesse puutub, siis teatas Sakala 16. VIII 1880 (nr. 33): “Lesk proua Natalie Pehrna, kes seiemaal Rannu kihelkonna tütarlaste kooli pidas, on Augusti kuul Tallinna linna ühe näputöö ja käsitöö kooli asutanud. Proua Natalie Pehrna on oma enese ja oma koolilaste tööde eest viimase paari aasta sees Tartu, Pärnu, Põltsamaa ja Riia näitustel juba viis enamiste esimest auupalka saanud, nende seas ühe hõbe ja kaks vask aauraha.” Natalie Pehrna oli sünnilt C. R. Jakobsoni õde, kes 1866. aastal abiellus Rannu köstri ja kihelkonna koolmeistri Jakob Pehrnaga. Kui see 1878. aastal suri, otsustas ta hakata käsitöö õpetamisega perele ülalpidamist teenima, osales Tartus Clauson-Kaasi kursustel, käis seejärel end Soomes täiendamas ja avas siis Tallinnas oma käsitöökooli.⁸ Selle kohta kirjutab tema sõbranna Lilli Suburg: “Peale mehe surma läks tema Tartusse, oma laste pesakest õe hoole alla jättes, ja tegi seal ühe käsitöö kursuse läbi. Hädalt olli see kursus lõpetud, kui temale kaksikud sündisid. Vaevalt olid kaksikud mõne kuu vanadused, jättis ta ka neid oma teiste lastega ühes teiste hoole alla ja läks ära Helsingisse, Soome maale, et enast seal veel käsitööde osavuses täiendada”, misjärel hakkas Tallinnas käsitöökooli alustama.⁹ Sakala 6. X 1880 (nr. 40) aga teatab, et N. Pehrna oli “oma kulu peal Soomemaal Viiburi linnas sealses käsitöö koolis edasi õppinud, nii et temal kõik tööd tuttavad on mis praegu sarnastes koolides õpetatakse”. Kui leskproua 1882. aastal abiellus endast märgatavalt noorema Jakob Johanson-Pärnaga, hakati ka kooli tundma Johanson-Pärna kooli nime all. Peale kooli asutamisel Tallinna raelt saadud 300 rubla toetuse muid ametlikke toetusi hiljem enam ei saadud, mistõttu eesti avalikkuses igati positiivselt hinnatud eestimeelse kooli ülalpidamisel tekkis peatselt tõsiseid raskusi.

Koolis valitsevast rahvuslikust vaimust maa-lib ilusa pildi “Virulane” 15.VI 1882 (nr. 23) – teates Tartus “Vanemuise” seltsi majas peat-

⁸ Vt. lähemalt V. Sirk. Natalie Johanson-Pärna kutseharidusalasest tegevusest. – ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, 1975, nr. 3, lk. 223–233. Lisan siin omalt poolt vaid mõningaid värvikamaid detaile tolleaegsest ajakirjandusest.

⁹ L. S.: Natalie Johannson-Perna ja meie Eesti naisterahva käsitööd. – Linda 1888, nr. 1, lk. 29.

selt avatavast “Tallinna Käsitöö-Kooli väljanäitusest ja müügist” öeldakse: “Ka naesterahva päris näputööd, riiete õmblemisel, kudumisel, kunstliku kirjade tegemisel ennemuisteste Eesti kunstliku kirjade ja ka uuema aja viiside järele leiame selles koolis imestamise väärt kaunil järjel olevat. Kui meie mitte ei eksi, siis saavad mitmed selle käsitöö kooli kasvandikud ja ka kooliõpetaja proua Pehrna ise, Eesti ennemuistestes rahva riides oma käsitöö väljanäitusel olema. Külab siis näitusest osavõtjad ise näevad, kui ime ilusad meie ennemuistestes Eesti riiete moodud on. Meie usume kindlaste, et saead ja aegapidi ka tuhanded Eesti neiud neid meie vanemate ilusaid Eesti moodu riideid järele tegema ja kandma hakkavad.”

Nii see ka läks. Ülevaates näitemüügi avamisest 20. juunil ütleb Eesti Postimees 1882 (nr. 26): “Rõõmuga võime siin ütelda, et Tallinna käsitöö kool väga ilusaste näikse edenevat. Aga mis meid iseäranis rõõmustab, on see, et ta Eesti asutus on. Nõnda olivad siis ka noored neiud, kes asju müüsid ja Tallinnast olivad ligi tulnud, Eesti kaunistatud rahvariides, mis meile väga meele järele oli. Et Eesti rahvariie ka juba kaunistatud näol neiude seas kantav on, see on edenemise märk. Meie õrn sugu peab oma esiemade ülikonnast lugu ja kannab seda.”

Ent teisalt teatab Sakala 29. I 1882 (nr. 15): “Enne olnud proua Pehrnal Tallinnas väga palju tööd ja nõuuandjaid, niipea kui seal aga teada saadud, et ta kadunud “Sakala” väljaandja C. R. Jakobson'i õde on, kahanes abi andmine ja nõuu... Soovida oleks väga, et selle käsitöö koolisse õige rohkeste meie Eesti vanemaid oma tütreid saadaksivad. See töö ja kool on enam väärt, kui seda seni ajani on äratuntud.”

Või nagu N. Johanson-Pärna Virulases 1883 (nr. 5 ja 6) ise kirjutab, kulub koolil iga aasta suuri summasid tööriistade ja materjali hankimisele. Need maha arvatud, “tarvitab kool aastas umbes 2000 rubla, kellest laste kooli rahast paljalt 8–9 sada rubla sissetuleb”. Algul saadi linnalt abiraha, “sest siis oli jutt välja tehtud, et tema asutaja saksa maalt tulnud olla. Kui aga teada saadi, et ta meie oma maa loom olla ja veel... noh siis oli hoopis

tõine lugu. [– – –] Esimesel aastal õppisid koolis 38 suurtsugu naesterahvast, teiselt aastalt ega pärast ei ole neid seal enam ühtegi olnud.” Kool on viimasel ajal toetusi saanud mitmelt poolt kokku 241 rbl 70 kop, millele lisaks “kolm auusat Eesti meest” on andnud intressita laenu 150 rubla ja härra parun v. G. 300 rubla. Võlga on koolil 900 rubla. Käsitöökooli küllaltki suuri kulusid püüti algusest peale katta ka õpilastööde näitemüükide abil. Neid korraldati igal aastal mitu eri linnades (Tallinnas, Tartus, Peterburis), saades müügist mõnikümme kuni paarsada rubla tulu.

Rahalised raskused hakkasid kooli iga aasta järjest rohkem kimbutama. 1883. aasta sügisel on Johanson-Pärna sunnitud teatama, et võtab kooli uusi õpilasi vastu küll, kuid ainult ühe aasta peale (kooli õppekursus oli kaks aastat), “sest kui ma koolile kuskilt poolt abi ei saa, siis pean tuleva aasta, kui täielik kursus lõppenud, muutmist ette võtma” (Virulane 2. VIII 1883, nr. 31). Samal aastal pidi ta rahaliste arusaamatuste tõttu oma kooliga “Linda” seltsi majast, kuhu ta 1882. aastal oli asuma kutsutud, välja kolima (Virulane 23. IV 1886, nr. 18). Ja 1885. aasta algul ajakirjandusele läkitatud kirjas (Valgus 13. II 1885, nr. 6; Virulane 19. II 1885, nr. 8) teatab ta, et jutud, nagu oleks ta kool seisma jäänud, ei vasta tõele. Möödunud suvel oli lõppenud 1. täielik kursus. Uut täielist kursust siis ei alustatud, “vaid võtsin lapsi vastu poole ja ka ühe aasta peale”. Õpetus kestab kuni juunini. Uusi õpilasi võetavat veel vastu igal ajal. Augustis aga algab teine “täieline kursus”. Sügisel kooli tegevus siiski enam ei jätkunud. Küll aga toimus 29. septembril Mustvees “Sõpruse” seltsi saalis “käsitööde väljanäitus, mida proua Natalie Johanson-Pärna kahe kuu jooksul oma õpilastega Mustvees on valmistanud” (Olevik 8. X 1885, nr. 41). Aasta lõpus aga kolis N. Johanson-Pärna elama oma mehe juurde Peterburi, kuhu see juba varem oli asunud. Kuid veel 1888. aasta suvel korraldas ta käsitöökursuse Väandras (Sakala 1888, nr. 32).

Naiskäsitöö kursusi korraldas 1880. aastail ka Johanson-Pärna õde Rosalie Jakobson. Teada on tema kaks näitusega lõppenud kursust Viljandis 1883. aastal (Eesti Postimees 1883, nr. 28 ja Sakala 1884, nr. 3). Järgmisel aastal

pidas ta kaks neljakuulist käsitöökursust Tartus, osavõtumaksuga 10 rubla (Eesti Postimees 1884, nr. 7, 9 ja 31). Mõlema puhul oli lehes välja kuulutatud ka kava: “1. mõõduvõtmine, riide mudelite joonistamine ja ülikondade valmistamine kõige uuema viisi järele. 2. nime-õmblemine pesu sisse ja väljaõmblemine kirjude lõngadega. 3. Puulaastudest suikubarate palmitsemine, korvide, käsi- ja seina-taskude tegemine jne. 4. papist ja metsamaterjalist mitmesuguste asjade valmistamine. 5. lillede tegemine paberist, nahast ja puulaastudest. – Iseäraline kursus on riidelillede-õpetus Prantsuse viisi järele ja saab õpetatud kõiksuguste peenikeste lillede tegemist mitmesugustes kõige paremates värvides.”

Igatahes pidid mõlemad esimesed eesti naiskäsitöökoolid, Elise Baraniuse kool Tartus ja Natalie Johanson-Pärna kool Tallinnas mõneaastase tegevuse järel rahaliste raskuste tõttu oma töö lõpetama, vastavalt 1883. ja 1885. aastal. On veel andmeid, et Johanson-Pärna õpilased Mathilde Sarow ja Ida Daniel asutasid 1884. aastal Tartus oma käsitöökooli (Valgus 1885, nr. 5), mis kuulutas välja töö jätkamise ka järgmisel sügisel (Eesti Postimees 1885, nr. 31). Hilisemast ajast selle kooli kohta teateid ei leidu. Teadmatusse kaob ka “naisterahva näputöö-kool”, mille Paldiskis 6. novembril 1884 panid käima linnapea proua Aleksandra Demin, proua kapten Feldhuhn jt. tähtsad kohalikud naised, nagu teatab “Tallinna Sõber” (9. XI 1884, nr. 45), soovides üritusele “kõige paremat õnnistust”.

19. sajandi lõpu lähistel hakkas nii eesti kui ka baltisaksa avalikkuse tähelepanu koonsuma kangakudumise edendamise üritustele. Eesti kohalikud vanad kitsad kangaspuud ei võimaldanud kuigi keerulise mustriga kangaste kudumist. Nn. kunstkudumiseks leiti eeskuju Soomest, kus juba mõnda aega kasutati selleks sobilikke täiustatud kangaspuid. Varaseim teade 1886. aastast veel küll Soomele ei viita, vaid räägib lihtsalt “uutest telgedest”. Nimelt kutsus Tartu Eesti Põllumeeste Selts mõneks päevaks Tartusse neile kudumist õpetama neiu A. Seltingi Helmest, mida ka seltsi koosolekul esinenud Mihkel Veske väga õigeks sammuks pidas, kõrvutades seda käsitöö ja käsitööõpe-

tuse edusammudega Ungaris, kus ta äsja pikemat aega oli viibinud (Eesti Postimees 23. X 1886, nr. 43). Ka Virulane (4. XI 1886, nr. 45) leidis rõõmuga: “Siin on esimene kord, et üks Eesti naisterahvas Eesti Põllumeeste Seltsi on tulnud, oma suguõdedele osavamal, kasulikumal viisil kaunist töötegemist õpetama.” Järgmine teade räägib sama seltsi poolt organiseeritud kangakudumise kursusest Tartus 14.–29. aprillini 1889, õpetaja nime mainimata (Eesti Postimees 1889, nr. 18).

Soome kangaspuud kerkisid järsult päevakorda 1900. aastate algul. 1891. aasta sügisel esitas Elise Baranius projekti Liivimaal tekstiiltöönduse edendamiseks, mille võiks teostada Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsietet (Neue Dörptsche Zeitung 1891, nr. 220; Postimees 1891, nr. 136). Põhiliseks ettepanekuks oli kohaliku kudumise uuendamine Soome eeskujudel. Tema teada oli üks kohalik kudumisõpetaja vähese rahalise toetuse saamisel nõus minema Soome Hämeenlinna kunstkudumiskooli, millega pandaks alus siin püsiva 15–20 kangaspuuga kudumiskursuse rajamisele. Teiseks peaks sotsietet avaldama üleskutse vanade eesti mustrite kogumiseks. Ühendatuna moodsa kudumistehnikaga, saaksid need aluseks näitustel kudumite auhindamisel. Esitatud vaatepunkte võiks sotsietet propageerida eestikeelses brošüüris.

Kõik muidugi sel moel ei teostunud. Kuid juba mõnda aega edukalt käsitööga tegelnud proua Louise Rebenitz (sünnilt eestlane), kes asutas Tallinnas 1892. aastal oma käsitöökooli (Postimees 12. VIII 1892, nr. 177), käis varsti pärast seda ennast pikemalt Hämeenlinna kudumiskoolis täiendamas ja laskis ka tütreil seal kudumist õppida. Seejärel ostis ta sealt 6 kangaspuud ning 1893. aastal pani oma koolis soome kunstkudumise õpetamise käima. Huvi oli nii suur, et järgmisel aastal pidi Rebenitz hankima veel 13 kangaspuud ja õpetamist laial rindel jätkama, nii et ajakirjanduses hakati tema kooli nimetama naiste käsitöö ja soome kunstkudumise kooliks. Kool võitis oma kudumitega ridamisi hõbe- ja kuldmedaleid näitustel Peterburis, Rakveres, Tartus, Tallinnas ja Viljandis. Rakveres avas ta 1895. aastal paariks aastaks oma kooli osakonna, kus kudumist

õpetas tema juures õppinud Minna Krüger. Eesti ajakirjandus kajastas Rebenitzi kooli tööd 1890. aastail üsna laialdaselt (pikemalt Valgus 1895, nr. 20 ja 51; 1896, nr. 49; Olevik 1896, nr. 52, jm.). Kool töötas tulemusrikkalt kuni Esimese maailmasõjani (1914).¹⁰

Liivimaa Lõuna-Eesti osas algatas vahepeal abiellunud Elise Baranius-Molien 1893. aasta sügisel koos kahe teise baltisaksa prouaga (Anna von Stryk Kõpust ja paruness Stackelberg) Liivimaa Põllumajanduse ja Käsitöö Edendamise Seltsi raamides talupoegade tekstiiltööstuse arendamise huvides Tartus kolmekuulise kudumiskursuse (BW 1893, nr. 44, lk. 705–706; 1894, nr. 18, lk. 305–306). Eesmärgiks seati tutvustada soome naaberrahva talupoeglikku tekstiiltööstust ja paremaid kangaspuid. Selgus, et ühed soome kangaspuud olid Tartus eravalduses juba kaks aastat olemas olnud. Kursusel ettenähtud 12 osavõtja jaoks tuli hankida 12 kangaspuud. Peeti läbirääkimisi Hämeenlinna kudumiskooli juhataja Fredrika Wetterhoffiga, kelle vahendusel saadi ilus kogu mustriäidiseid. Kursuse juhendajaks saabus Soomest neiu Emma Pursiainen. Õppijateks oli naisi nii saksa, eesti kui ka läti soost. Kursus toimus 1894. aasta kolme esimese kuu jooksul. Soovijate suure arvu tõttu järgnes kohe teine kursus ja sügisel kolmas. 1895. aasta hakul peeti veel neljaski. Kõiki nelja kursust juhendas E. Pursiainen. (BW 1894, nr. 18; Olevik 1894, nr. 19, 30, 41 ja 48).

Ülalnimetatud kolme daami eestvedamisel sai 1895. aasta algul teoks Liivimaa Naiskäsitöö Edendamise Selts (*Livländische Verein zur Förderung der Frauenarbeit*). See sakste selts, mille presidendiks oli Anna von Stryk, nägi oma peaülesannet eesti talunaiste käsitööoskuse kõrgemale tasemele tõstmises. Mitmed edasised kunstkudumise kursused, peamiselt Tartus, olid seltsi organiseeritud. Seltsi ligi kümneaastasele tööle tagasi vaadates leiab Gustav Stryk (BW 1904, nr. 51, lk. 489–491), et see oma sajakonna liikmega, mille kitsas juhtiv ring pole osutunud eriti algatusvõimeliseks, on juba mõnda aega tardunud olekus ega ole pääsenud kunstkudumise kursustest kuigivõrd

kaugemale. Ühe olulise eestvedajana tegutses Elise Baranius-Molien, kes kogu 19. sajandi viimase aastakümne vältel jäi aktiivseks osaliseks eesti naiste kudumisoskuse edendamisel.

Linnakeskustest kandusid kursused peatselt ka maale. Tartu kursusel õppinud Elsa Kollisti (Uue-Kariste Kaljapulgal) rakendas Halliste Põllumeeste Selts Vana-Kariste mõisahärra Werncke algatusel 1894. aasta sügisel Hallistes kahekuulist kunstkudumise kursust andma (Olevik 1894, nr. 39). Kursust korraldati veel vähemalt kolm korda – 1895. a. kevadel ja suvel ning 1896. a. algul. (Olevik 1895, nr. 15; Sakala 1895, nr. 25 ja 47) Ühe viienädalase kursuse pidas Kollist 1896. aastal Vana-Tänassilmas (Postimees 1897, nr. 102). Ka Suure-Jaani alevist kuuleme 1895. aastal, et seal tegeleb kudumisõpetusega edukalt pr. R. Mägi, “kes Tartu Soome kunst-kudumise kursuses on õppinud” (Olevik 1895, nr. 16 ja 29).

Eriti tulemusrikkaks kujunes aga samal aastal Suure-Jaanis Enge (Ängi) mõisas algatatud Reet Kurriku kunstkudumise kooli tegevus. Esimese kursuse pidas siin Elsa Kollist (Olevik 1895, nr. 15; Postimees 1897, nr. 89). Seejärel alustas Enges kudumise õpetamist Hämeenlinna kudumiskoolis õppinud soomlanna Evi Soininen, kes töötas seal kolm aastat (sügisest 1895 kuni suveni 1898), mispeale töö üle võttis eesti neiu A. Gross (Linda 1898, nr. 16, lk. 276–277; nr. 34, lk. 572). Soininen õpetas neil aastail mõnekümnel kursusel välja umbes 150 kudemist. Tema tulemusrikkast tööd märgistati lahkumisel salmikuga:

*Sinu virgad Soome käed
on meil palju kasu toonud.
Suured varandusemäed
Oled meile Eestis loonud.*

Reet Kurriku Enge kudumiskool sai kiiresti laialt tuntuks. Õpilasi tuli siia nii lähikonnast kui ka kaugemalt Liivi- ja Eestimaalt. Kirjutises “Tähtjas samm edasi” (Postimees 1897, nr. 89) öeldakse sealsete kursuste tulemusi kiites: “Edu on aga seda suurem, et väga mitmed õpilased päälle õppimist jälle

¹⁰ Vt. ka V. Sirk. Kutseharidus Eestis 19. sajandi algusest 1917. aastani. Tallinn, 1983, lk. 90–92, 154–155.

omal pool kursusi on andnud, kuna pääle selle kodus ja külas üksteise käest hoolega ära õpitakse, mis keegi uudist teab [– –] Rõõmustav on kuulda, et paljudes ärksamates taludes juba Soome teljed pruugitaval on.”

Uue sajandi hakul avaldatud kirjutises “Mõni sõna suguõdedele” (Linda 1900, nr. 1, lk. 5–6) ütles Reet Kurrik: “Täna tahtsin teile, kallid suguõed, jälle k a n g a k u d u m i s t meelde tuletada, kui tähtjas ja kasulik see meie põlluharivale rahvale on. Linnalane käigu sitsis ja pitsis, ta kandku vabrikus valmistatud töösid. Meie uue aastasaja maa-elanik olgu lihtsa, aga peenelt valmistatud o m a k o e t u d riides.” Ühtlasi pakkus ta igale Linda naissoost tellijale võimalust saada ajavahemikus 1. I – 15. IV 1900 tema “kangakudumise asutuses, Enge mõisas, kaks nädalit priiõpetust, ilma mingi maksuta”. Lõpuks märgitagu, et Reet Kurrik püüdis oma koolis rakendada ka vanu eesti kirjasid, mida kinnitavad tema Eesti Rahva Muuseumis säilivais kangaproovide raamatuis (1895–1900) leiduvad näidised vanadest vöö- ja kindakirjadest.¹¹

1890. aastate teisest poolest leidub teateid eri juhendajatega kunstkudumise kursustest üsna mitmes maakohas. Mulle on näiteks silma hakanud 1895. aasta kursused Tõris (Sakala 1895, nr. 25) ja Põltsamaal (ka 1896, mõlemal puhul neiu A. Reinthal; Olevik 1895, nr. 29; 1896, nr. 6). 1896. aastal korraldati kursused veel Karula leerimajas ja Laius-Tähkveres Ookatku koolimajas (neiu M. Kuk; Olevik 1896, nr. 6 ja 30). 1897. aastal toimus kursus Kursis (neiu Martinson Tartust; Postimees 1897, nr. 106), 1898. aastal olid kursused Räpinas, Simuna leeritoas (neiu Johanson Kursist) ja Vana-Vändras (kohalik neiu Marie Kitsing) (Postimees 1898, nr. 82, 109 ja 264), 1899. aastal Viru-Jaagupis Rägavere vanas vallamajas (neiu A. Reinbum; Postimees 1899, nr. 28). Kõigele lisaks anti Tartus 1896. aastal abivahendina välja Soome käsitööõpetaja Mathilde Tammelanderi kangamustrite kogu pealkirjaga “Kangaste seletused” (2. tr. 1898), mis 8 leheküljel esitas sadakond mustrit. 1898. aastal

järgnes sellele L. Rebenitzi Riias trükitud “Õpetuse raamat käsitöö koolidele ja iseõpimiseks” (22 lk. eesti-, saksa- ja venekeelset teksti + 123 kangamustrit 22 lehel).

Üldiselt aga hakkas kunstkudumise õppimise hoog sajandivahetusel juba vaibuma. Kuid veel 1899. aastast kuuleme, et ülnimeetatud “Liivimaa naesterahvaste selts” korraldab sügisel uudse üritusena kuuenädalase kursuse, kus õpetatakse “pilt- ja kordkanga kudumist Norramaa viisi järele” (Postimees 1899, nr. 208). Novembris aga kaevatakse, et kursusel oli vaid 5 osavõtjat. “Kujukudumisel valmistatud vaibad on küll väga ilusad maja ehted, aga nende kudumine on väga igav ja võtab palju aega, nii et teda ainult neil õppida maksab, kellel muid kohuseid vähe on.” (Postimees 1899, nr. 263)

Eelnevast peaks juba mitmel korral olema selgunud, et käsitöö arengus osutusid oluliseks teguriks käsitöönäitused, mis enamasti seostati põllumajandusnäitustega. Nagu nägime, said eesti käsitöö arendamise taotlused algtõuke Helsingis 1876. aastal nähtud Soome ülemaalisest näitusest.

Ses ühenduses tundub olevat otstarbekas lühidalt jälgida meie põllumajandusnäituste arengulugu. See sai alguse 1865. aastal, mil Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Seltsi ettevõtmisel toimus Riias esimene Baltimaade põllumajanduse kesknäitus, millele 1871. aastal järgnes teine. Olulisel kohal mõlemal näitusel olid koduloomad eesotsas hobuste ja veistega, kelle tõuparandus oli kerkimas tõsiseks probleemiks. Teise näituse ülevaates (BW 15. VII 1871, nr. 25&26, vg. 353–364) kaevatakse, et loomade osas jääb suurte vahemaade tõttu väheseks talupoegade osavõtt. Seetõttu oleks vajalik, et kohalikud seltsid Tartus, Kuressaares, Viljandis ja Võnnus (Cēsis) hakkaksid korraldama iga-aastasi regionaalnäitusi.

Tegelikult oli Tartu veterinaarkooli juures juba 1860. aastail mõnda aega peetud taluhobuste näitusi-veojõuproove, nagu selgub 1868. aastal korraldatud vastava näituse ülevaatest, mille järgi auhindu said taluhobused Saare,

¹¹ K. Kirme. Eesti tarbekunsti seostest rahvakunstiga (XIX sajandi lõpust kuni 1940. aastani). – Etongraafiamuuseumi Aastaraamat XXIV. Tallinn, 1969, lk. 42.

Pala, Vana-Piigandi, Sootaga ja Otepää vallast (BW 12. VI 1868, nr. 24). Samal aastal toimus Tallinnas ka Eestimaa kubermangu taluhobuste näitus (BW 17. VII 1868, nr. 21).

Nagu märgitud, tõusis laialdasem põllumajandusnäituste korraldamine päevakorda 1871. aastal. Samal aastal otsustati Liivimaa Põllumajanduse ja Käsitöö Edendamise Seltsi koosolekul Võrus hakata Tartus korraldama taludes tõuparanduse edendamiseks iga-aastasi koduloomade näitusi, millega seostuks ka põllutööriistade esitamine (BW 1871, nr. 9). Tartu näituste traditsiooniliseks ajaks kujunes peatselt (1874) augusti lõpp. 1870. aastate näitustel jäid nii Tartus, Tallinnas, Viljandis (alates 1873), Pärnus (1877) kui ka Võrus (1877) selgesti esiplaanile koduloomad, nii et näitusi kutsutigi saksa keeles esmajoones *Thierschaudeks*, eesti keeles koduloomade näitusteks. Aegamisi hakkasid lisanduma põllutööriistad ja -masinad ning nende järel ka meierei- ja käsitöötooted. Käsitöödest pandi algul välja mõningaid eriti haruldasi. Näiteks Tartu koduloomade näitusel 1873. aastal sai Jüri Müür kirjaliku tunnustuse omatehtud jalgratta (*Velocipede*) eest (BW 19. VII 1873, nr. 22&23), Viljandis aga oli samal aastal välja pandud “üks halvasti häälestatud orel talupoeglikult meistrilt” (BW 12. VII 1873, nr. 20&21). Võru näitusel 1877. aastal oli käsitöö väljapanekus umbes 40 eset, millest muu hulgas auhindamist leidsid kahe Haanja meeskangru kudumid, sealhulgas ka üks ühest tükist püksipaar (BW 1877, nr. 34). Samal aastal Pärnus toimunud Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi koduloomade ja käsitööde näitusel leidsid lisaks N. Pehrna kihelkonnakooli näputööde kogule kiitvat tunnustust oma käsitööde eest ka mitmed Pärnumaa talunaised ja -mehed (Eesti Põllumees 1877, nr. 11).

1875. aasta sügisel võeti Liivimaa Põllumajanduse ja Käsitöö Edendamise Seltsi üldkoosolekul vastu otsus siduda järgmise aasta loomade näitus Tartus käsitöönäitusega, kus esitatakse eriti maa kodukäsitööd, nagu ketramist, kudumist ja värvimist (BW 23. XI 1875, nr. 44). Nagu eespool osutatud, oli vastav osakond Tartu näitusel 1876. aastal tõepoolest olemas. Ka Tartu Eesti Põllumajanduse Seltsi näitusel Nuustakus (Otepääl) 1876.

aastal võis näha mitut kogu ketrus- ja kudumistööid, samuti mõningaid meeste käsitöid. Kokku anti nende eest välja seitse auhinda, neist kolm kõrgemat naiste käsitööde eest (BW 1876, nr. 41). Järgmise aasta Nuustaku näitusel olid muuseumis välja pandud ka ühed kangaspuud, “mille siinsele tavalisele primitiivsele konstruktsioonile meister mõned vaimukad täiendused lisanud oli. Kiirsüstik (*Schnellschütze*) on siinmail talupoegadele veel peaaegu kõikjal tundmatu, kuid meie maarahva üldine huvi käsitöö vastu peaks selle kiiresti käibele tooma.” (BW 1877, nr. 34)

Tartu 1879. aasta näituse puhul märgitakse ära: “Veel üht osakonda, millest võib-olla nii mõnigi külastaja tähelepanematult mööda on läinud, kuid mis nii visa elujõudu osutab, et see, kord esile kutsutud, enam väljapanekutest ei kao, olgu siin nimetatud – see on kodukäsitöö-osakond. Tõelist kodukäsitööd tunneme me tegelikus elus vaid naiste juures. Mitut laadi kudumitena, tikandite ja silmuskoetoodetena on see saanud kõigi meie näituste püsivaks osaks.” (BW 1879, nr. 39)

Sealtpeale kujunesid eriti naiste käsitööde näituste kindlaks osaks. Nende alusel oli võimalik saada ülevaadet meie naiskäsitöö olukorrast ja tasemest, seda auhindade ja ajakirjanduses antud ülevaadete najal hinnata ja vajadusel püüda suunata. Näiteks teatab Eesti Postimees 1885 (nr. 36) Tartu “Saksa väljanäituselt”: “Iseäranis rohkesti oli see kord Eesti naesterahvaste käsitöösid näha, nõnda kangaid, villast ja linast riiet, lõngasid ja tikkasju. Üsna selgesti oli näha, et Eesti naesterahvad käsitöodes tublisti edenevad, sest nad lähevad ikka täielikumaks ja ilusamaks. Õige palju oli see kord ka Eesti vooditekkisid näha, mis muidugi teada kõigist vabrikutekkidest ammugi mööda käivad.” Kui Tartu Eesti Põllumeeste Selts 1887. aastal esmakordselt Tartus Eesti Kirjameeste Seltsi aias oma näituse korraldada sai, siis tõsteti selgi puhul eriti kiitvalt esile naiste käsitööosakond, “kus leidis tohutul arvul talunaiste kudumeid, sealhulgas väga tunnustusväärseid. Seal oli täis- ja poolvillaseid rõivakangaid, suurrätte, villaseid tekke, väga ilusaid linaseid kudumeid, valgeid tikandeid ja pitse, [– – –] sealhulgas nii mõndagi, mis tõe-

liselt heast maitsest tunnistust andis.” (BW 1887, nr. 25) Kohaliku Põltsamaa näituse puhul 1890. aastal taas märgitakse üldhinnangu-na: “Aastast aastasse tungivad põllumajandusnäitustel esile meie väikemajandite käsitööd ja viimase 8–10 aasta jooksul on naiste käsitööd suuri edusamme teinud.” (BW 1890, nr. 41)

Tallinna põllumajandusnäitusel avati käsitööosakond esmakordselt alles 1896. aastal, mispuhul tõsteti esile maitseka teostusega kudumistooteid, kusjuures erilise tunnustuse osaliseks said pr. L. Rebenitzi käsitöökooli maitseka ja soliidsed teostused linased ja puuvillased kangad. (BW 1896, nr. 31) Samal aastal Tartu sügisel põllumajandusnäitusel esitatud naiste käsitöödest ülevaadet andes leidis E. Baranius-Molien (BW 1896, nr. 46, lk. 616–617), et kui mõni aeg tagasi võis näitusel näha peamiselt lihtsaid talupoeglikke kudumeid, siis nüüd kajastasid peaaegu kõik kudumistööd kunstkudumiskursuste mõju. Kõige silmapaistvam oli Reet Kurriku ehtsalt soomepärase kollektsioon Engest, mis oli suurelt osalt soomlase tehtudki. Üldiselt aga ilmnes E. Baranius-Molieni arvates väljapanekutes kahjuks soome mustrieeskujude pimesi järgimine ilma mingi iseseisva edasiarenduseta ja muu naiskäsitöö osas oli näitus valdavalt lausa kole (*abscheulich*). E. Baranius-Molien mainis, et kui Riias, Miitavis ja Tallinnas töötavad edukalt oma käsitöökoolid, siis Lõuna-Eestis, kus Baranius-Molien pidi 1883. aastal oma kooli igasuguse toetuse puudusel sulgema, annab sealpeale ajakohase käsitöökooli puudumine end tõsiselt tunda.

Paar aastat hiljem aga rõhutas Baranius-Molien (BW 1898, nr. 48, lk. 456–458), et nii saksa kui ka eesti põllumajandusnäitusel Tartus jättis naiste käsitööde osakond väga hea mulje. Talupoeglik maitse on soome kudumiskursuste mõjul selgesti paranenud. Samal viisil kinnitab 1899. aastal ka “Nordlivländische Zeitung” (nr. 203) tookordse Tartu näituse kohta: “Kes on näinud rikkalikku väljapanekut maitsekaist, soliidselt ja otstarbekaist kangastest ja meenutab varasemaid stereotüüpseid hobusetekke, võid ja heegeldusi, see ei või enam kahelda

kudumiskursuste ja käsitöökoolide saavutusrikkas töös, milles meie talupoegade tütreid ka nüüd usinasti osalevad.”

Ent juba järgmisel aastal (Olevik 1900, nr. 46 andmeil) leidis Baranius-Molien, et näitusel esitatud kudumite valgusel on asi ilmselt tagurpidi minemas – Tartus soome kunstkudumist mõnevõrra õppinud naised korraldavad nüüd ise kursuseid, mis sisuliselt pole nähtavasti vajalikul tasemel. Baranius-Molieni arvates võiks asja parandada vaid Soomest korralikult väljaõppinud õpetajannade hankimine.

Kuid sellega oleme jõudnud juba uue sajandi probleemide juurde. Sel puhul võiks veel vaid meenutada, et vanad eesti mustrid, mille kasutamist naiskäsitöös arvatavasti kuigivõrd taotles juba Johanson-Pärna oma koolis ja selgesti nõudis 1891. aastal Baranius ning mida oma Enge koolis mingil määral arvestas Reet Kurrik, tõusid tõsisemalt päevakorda alles 20. sajandi algul, mil neid hakati propageerima ka näituste vahendusel.¹²

Ants Viires

(1918)

Lõpetanud Tartu ülikooli 1945 ajaloolase-etnograafina. Ajalookandidaat (1955), ajaloodoktor (1982). Töötas TA Ajaloo Instituudis 1956–1996 noorem- ja vanemteadurina, etnograafia sektori juhatajana. Lugenud korduvalt loengukursusi etnograafia alal Tartu ülikoolis (1947–1991), Eesti Humanitaarinstituudis, Eesti Kunstiaakadeemias ning Soomes Helsingi, Oulu ja Turu ülikoolis. Helsingi ülikooli audoktor 1982. Ajakirja “Ethnologia Europea” toimetuskolleegiumi liige 1984–1999. Tähtsamad publikatsioonid: “Eesti rahvapärane puutööndus” (1960), “Puud ja inimesed” (1975, 2000), “Talurahva veovahendid” (1980), “Eesti rahvakultuuri leksikon” (toim. 1995, 2000), “Eesti rahvakultuur” (toim. koos Elle Vunderiga, 1988), “Kultuur ja traditsioon” (2001), “Vana eesti rahvaelu” (2004).

¹² Lähemalt vt. A. Viires. Eesti rahvakunsti avastamine 20. sajandi algul. – Eesti Riiklik Kunstimuuseum. Kogude teatmik. Artiklid 1985. Tallinn, 1987, lk. 3–18.